

Elämä ilman kelloa ja taskukalenteria

■ Marja-Leena Hänninen

Aikaa ja sen kulumista ei ole aina hahmotettu mekaanisten kellojen ja painettujen kalenterien avulla. Antiikin roomalainen esimerkiksi eli maailmassa, jossa tarkkaa kellonaikaa ei ollut jatkuvasti saatavilla ja jossa edes kuukausien ja vuosien kesto ei ollut itsestään selvää. Tikittävä kello ei hallinnut ihmistä, mutta ajasta ja sen hallinnasta huolehdittiin – niillä keinoilla, joita oli käytettävissä.

Kun nykyihminen herää aamulla, hän saattaa avata radion, jossa kerrotaan, paljonko kello on, monesko päivä mitäkin kuuta on, ketkä ovat nimipäiväsankareita, mihin aikaan aurinko nousee, mikä on päivän odotettavissa oleva sää ja mitkä ovat tärkeimmät uutiset. Hän astee keittiöön ja avaa päivän lehden, joka kertoo samat asiat. Hän avaa ehkä television, joka päivittää aamu-uutisia puolen tunnin välein. Hän näkee kellonajan jatkuvasti herätys- tai seinäkellosta, televisiosta ja kännykästä. Ainakin kaupunkiympäristössä on lukuisia julkisia kelloja. Tietoisuus tunneista, minuuteista ja jopa sekunneista seuraa meitä koko valveillaoloajan. Samoin tiedämme jatkuvasti, mikä viikonpäivä ja monesko päivä kuukaudessa on meneillään ja mikä vuosi. Tiedämme, minkä ikäisiä olemme. Kellon avulla ehdimme oikeaan junaan ja elokuvanäytökseen, kalenterin avulla osaamme hyvissä ajoin valmistautua jouluun ja pääsiäiseen. Jos hyvistä pyrkimyksistämme huolimatta olemme myöhästymässä tapaamisesta, lähetämme kännykällä tekstiviestin tiedottaaksemme viivästyksestä.

Meille on itsestään selvää, että saamme milloin tahansa helposti tietää täsmällisen kellonajan. Taskuallakasta voimme tarkistaa, miten pääsiäinen sijoittuu ensi vuonna, milloin tammiukuussa on täysikuu ja minä viikonpäivä-

nä on seuraava vappu. Kalenteri ja kello eivät ole aivan uusia keksintöjä, mutta kello jokaisen ihmisen hyödykkeenä on verraten tuore ilmiö. Ajan ja ajankulun hahmottaminen ei ole aina ollut samanlaista. Tässä artikkelissa pohditaan sitä, miten antiikin roomalainen ymmärsi ajan, miten hän eli ilman kelloa ja taskukalenteria. Miten hän ehti mihinkään? Mistä hän tiesi varautua vuoden tärkeimpiin juhlapäiviin?

Aurinko- ja vesikello

Täysin vailla kelloa roomalaisetkaan eivät eläneet, mutta täsmällisyyteen ei ajan mittaamisessa päästy. Rooman valtakunnassa kukin kaupunki noudatti omaa paikallista aikaansa. Monissa kaupungeissa oli julkisella paikalla aurinkokelloja, ja ensimmäiset tietomme aurinkokellosta Rooman kaupungissa ajoittuvat vuoteen 263 eKr. Kreikassa aurinkokelloja oli käytössä jo noin vuonna 500 eKr. Aurinkokellot olivat paikkaan sidottuja: aurinkokellon taulu piti sovittaa sen paikan leveysasteiden mukaan, jossa sitä käytettiin. Roomaan Sisilian Cataniasta vuonna 263 eKr. tuotu aurinkokello olikin epätarkka, sillä se oli sovitettu Sisilian olosuhteisiin. Havainnot kevät- ja syyspäivän tasauksesta sekä kesä- ja talvipäivän seisauksesta olivat olennaisia aurinkokelloa säädettäessä. Aurinkokellon käyttökelpoisuutta rajoitti se tosiseikka, että siitä oli hyötyä vain päiväsaikaan ja kirkkaassa valossa. Ehkä kuuluisin aurinkokello oli keisari Augustuksen vuonna 13 eKr. Marskentälle pystyttämä aurinkokello, jonka viisarina toimi Egyptistä sotasaaliina tuotu obeliski. Julkisten paikkojen ohella aurinkokelloja saattoi olla yksityistalojen seinissä, ja tunnetaanpa kannettaviakin aurinkokelloja. Yksityisille ihmisille kellot olivat ennen kaikkea statussymboleja. Yhtä kaikki, kello ei ollut

tavallisen ihmisen normaali, arkipäiväinen käytöesine, joskin aurinkokellot ilmeisesti yleistyivät nopeasti katukuvassa.

Aurinkokellon ohella antiikissa oli käytössä vesikello, jonka käyttö omaksuttiin Roomassa 100-luvulla eKr. Tavallisesti vesikellossa vesi tippui ylemmästä säiliöstä alempaan, ja vedenpinnan nousu ja lasku mittasivat ajan kulkua. Kehittyneemmissä versioissa alemmassa säiliössä oli kevyt paino, joka siirtyi ylöspäin säiliön täytyessä ja siirsi ylöspäin pientä osoitinta, joka näytti mitta-asteikosta oikean ajan. Mikään automaatti tämäkään kello ei ollut, sillä alemman säiliön täytyttyä jonkun piti kaataa vesi taas ylempään säiliöön. Vesikellot olivat suosittuja, ja niitä oli myös varakkaammissa yksityiskodeissa. Jollekin perheen orjista saatettiin antaa tehtäväksi lukea vesikellosta täydet tunnit ja ilmoittaa ne talonväelle. Oikeudenkäynneissä vesikelloa voitiin käyttää mittaamaan kunkin osapuolen esiintymisaikaa. Vesikello oli puolimekaaninen laite, joka perustui veden jatkuvaan valumiseen. Varsinaista mekaanisista kelloista meillä on kuitenkin tietoja vasta 1200-luvulta.

Tärkein päivittäisen elämän ajankäyttöä säätelevä tekijä oli kuitenkin auringonvalo. Ihmiset tekivät töitä silloin, kun oli valoisaa. 100-luvulla eläneen kirjailijan Aulus Gelliuksen mukaan Rooman senaatin päätökset eivät olleet päteviä, jos ne oli tehty ennen auringonnousua tai auringonlaskun jälkeen. Yhteiskunta toimi vain päivänvalossa. Auringonnousu, keskipäivä ja auringonlasku rytmittivät päivää. Varhaisimpina aikoina ajanmäärittäykseksi riitti jako keskipäivää edeltävään ja sitä seuraavaan päivän jakssoon. Ilman kelloa elävät jakoivat vuorokauden valon määrän perusteella kukonlaulun aikaan, aamuharhaiseen, keskipäivään, iltapäivään, myöhäiseen iltapäivään, iltahämärään, iltaan, nukkuma-aikaan ja sydänyöhön. Kellon avulla roomalaiset jakoivat vuorokauden valoisan ajan 12 hetkeen: kuusi hetkeä ennen keskipäivää ja kuusi hetkeä keskipäivän jälkeen. Hetken pituus vaihteli eri vuodenaikoina, valoisan ajan määrän mukaan. Lyhimmillään hetki kesti 45 minuuttia, pisimmillään 75 minuuttia. Kesällä tehtiin töitä pidempään, talvella nukuttiin enemmän. Antii-

kin tähtitieteilijät tunsivat kyllä vakioipituiset tunninit, mutta niitä ei arkielämässä käytetty.

Päivän ensimmäinen hetki tai tunti alkoi auringon noustessa, ja kuudes hetki keskipäivällä kello 12. Jo antiikissa siitä alkoi työtä tekevien lepoaika. Sana siesta juontaakin juurensa latinan kuudetta hetkeä tarkoittavasti ilmaisusta *hora sexta*. Kuudes hetki ilmoitettiin Roomassa julkisesti: silloin aurinko oli korkeimmillaan Forum Romanumilla. Konsulin alaisen virkamiehen tehtävänä oli ilmoittaa tämä hetki yleisölle ja oikeudenkäyntien osapuolille, sillä näiden oli tultava oikeuden eteen ennen keskipäivää. Yökin oli jaettu osiin. Se oli jaettu neljään yövartioon (*vigilia*), eli taustalla olivat sotilaiden vartiointivuorot. Myös yövartioiden pituus vaihteli vuodenaajan mukaan.

Kuunkierrot, hyvät ja pahat päivät

Kuukaudet perustuvat luonnollisesti kuunkiertoon. Kuun vaiheet olivat antiikin ihmiselle tärkeä keino havainnoida ajan kulumista. Roomalainen vuosikin perustui alun perin kuunkiertoon, kuten yleensäkin antiikin maailmassa. Kuukausi jakautui osiin kuun vaiheiden mukaan: merkittäviä olivat uudenkuun päivä eli *Kalendae*, yhdeksäs – tai modernin laskutavan mukaan oikeastaan kahdeksas – päivä ennen täysikuuta eli *Nonae* sekä täydenkuun päivä eli *Idus*. Kuukauden päivät määriteltiin aina suhteessa näihin kuunkierron merkkipäiviin ja nimettiin niistä taaksepäin; esimerkiksi jotakin ilmoitettiin tapahtuvaksi tai tapahtuneeksi kolme päivää ennen huhtikuun Kalendaeta. Kuukauden päivien juokseva numerointi alkoi Euroopassa yleistyä vasta keskiajalla.

Roomalaisille oli tärkeää tietää, minkä luonteinen päivä oli kyseessä: tämä vaikutti siihen, mitä kyseisenä päivänä saattoi tehdä. Normaali päivä oli *dies fastus*, ”sallittu päivä”, jolloin asioiden hoitaminen oikeusistuimissa oli mahdollista. Sellainen päivä, jona oikeustoimet eivät olleet mahdollisia, oli *dies nefastus*. Silloin ei myöskään voitu tehdä valtiota koskevia päätöksiä. Kaupankäynti sai kuitenkin jatkaa ja senaatti saattoi kokoontua. *Kalendae*-, *Nonae*- ja *Idus*-päivät olivat aina *dies nefastus* -päiviä, samoin

Kalendaen ja Nonaen väliset päivät. Kaikkein pyhimmistä päivistä käytettiin nimitystä *dies nefastus publicus*. Silloin työnkään teettäminen ei ollut sopivaa. Kansankokous saattoi kokoontua *dies comitalis* -päivinä. Roomalaisilla ei ollut säännöllisiä viikottaisia lepopäiviä, mutta suuri uskonollisina juhlapäivinä, *dies feriae*, työntekoa ei pidetty sopivana. Kalendae-, Nonae ja Idus-päiviä seuraava päivä oli aina *dies ater*, ”musta päivä”, jota pidettiin epäonnisenä. Silloin ei kannattanut ryhtyä mihinkään uuteen eikä esimerkiksi häitä voitu viettää. Pahaenteisestä päivästä käytettiin myös nimitystä *dies religiosus*. Päivän hyvä- tai pahaenteisyys oli olennaista tietää, varsinkin jos oli tarkoitus solmia jokin sopimus, ryhtyä uuteen hankkeeseen ja valtion kannalta vaikkapa lähteä sotaretkelle. Päivän sopivuus tarkistettiin tarvittaessa kysymällä jumalten mielipidettä.

Roomalaiset eivät eläneet seitsemänpäiväisen viikon rytmissä, kuunkierron mukaiset kuukaudet Kalendae-, Nonae- ja Idus-päivineen oli tärkeämpi aikaa jaksottava systeemi. Seitsemänpäiväisen viikon sijaan käytössä oli kahdeksänpäiväinen *nundinae*-jakso, johon sisältyi seitsemään työpäivää ja yksi markkinapäivä. Silloin talonpojat tulivat kaupunkiin myymään tuotteitaan. Markkinapäivä ei siis ollut lepopäivä, vaan jakson vilkkain kauppapäivä. *Nundinae*-jaksojen pituus vaihteli eri kaupungeissa.

Antiikissa tunnettiin myös seitsemän päivän sykli, joka periytyy meille juutalaisen perinteen kautta Babyloniasta. Seitsemänpäiväinen viikko tunnettiin Roomassa erityisesti astrologian vaikutuksesta: seitsemän planeetan uskottiin hallitsevan kutakin päivää, ja tämän vuoksi viikonpäivien nimet periytyvät useisiin euroopalaisiin kieliin nimenomaan latinasta. Roomalaisetkin tunsivat juutalaisen tavan pitää viikossa yksi lepopäivä, mutta he pitivät juutalaista sapattia omituisena laiskuutena. Roomalaiset saattoivat paheksuvasti todeta, että juutalaiset laiskottelivat seitsemäsosan elämästään. Toisaalta, vaikka roomalaisilla ei ollut säännöllisesti toistuvia lepopäiviä, lukuisat uskonnolliset juhlat keskeyttivät työnteon. Tasavallan aikana julkisia uskonnollisia juhlamenoja oli 58 päivä-

nä vuodessa. Keisarikaudella Marcus Aureliuksen hallituskautena juhlapäiviä oli jo 135. Lisäksi jumalille omistettuja näytäntöjä ja kisoja, ns. *ludi*-juhlia, järjestettiin 74 päivänä. On toinen kysymys, keillä kaikilla oli oikeus pitää vapaita töistä näiden erilaisten juhlien aikaan. Tietyt juhlapäivät olivat kuitenkin myös orjille vapaita päiviä. Tunnetuin näistä on nykyisen joulun aikoihin vietetty *Saturnalia*-juhla.

Kiveen hakatut kalenterit

Mistä sitten roomalainen tiesi, oliko päivä hyväenteinen tai minä päivänä *Saturnalia*-juhla alkoi? Kuten jo alussa mainitsin, roomalaisilla ei ollut mukana kannettavia kalentereja. Kalenterin tunteminen ja siten ajan hallitseminen oli Roomassa pitkään patriisisyntyisten pappien etuoikeus. Kun kirjoitettuja kalentereja ei ollut, yhteiskunnassa huonommassa asemassa ollut väestöryhmä, plebeijit, saattoi kokea olevansa patriisien mielivallan kohteena, mitä tuli juhlapäiviin ja kansankokouksen päätöksille sopiviin päiviin. Tilanne kuitenkin muuttui plebeijien oikeuksistaan käymien kamppailujen tuloksena. Roomalaisen historiankirjoitustradition mukaan ensimmäinen kiveen hakattu kalenteri pystytettiin plebeijien vaatimuksista Forum Romanumille vuonna 304 eKr. Siinä lueteltiin liiketoiminnalle ja kansankokousten pitämiseksi sopivat päivät sekä juhlapäivät. Varsinkin varhaisella keisarikaudella, Augustuksen ajasta lähtien, julkisia kalentereita pystytettiin paljon myös provinssikaupunkeihin. Juhlapäivät saattoivat jonkin verran vaihdella kaupungista toiseen. Erilaisilla yhteisöllä saattoi lisäksi olla omia kalentereitaan.

Roomalaisia kalentereita on säilynyt piirto- ja kirjoituksina ja käsikirjoituksissa melko paljonkin, tosin fragmentaarisisa. Caesarin toteuttama kalenteri uudistusta edeltävältä ajalta on kuitenkin säilynyt vain yksi kalenteri, ns. *Fasti Antiates Maiores*. Kalentereja voitiin myös maalata seinille, yksityiskoteihinkin. Yksinkertaisempiin *feriale*-kalentereihin oli merkitty ainoastaan kunkin kuukauden juhlapäivät. Julkisissa kalenterissa kulkivat vasemmalla yleensä *nundinae*-jakson päivät kirjaintunnuksilla

A–H. Toiselle pystyville on numeroitu päivät kuunkierron mukaan. Seuravaksi ilmoitettiin päivän erityisluonne (F, C) ja lopuksi vietettävät juhlat. Astrologiaakin harrastettiin. Petroniuksen romaanissa *Satyricon* vierailaan varakkaan vapautetun orjan Trimalchion talossa. Siellä vierailijat näkevät taulun, johon on kuvattu kuun kiertorata ja seitsemän taivaankappaletta sekä merkitty suotuisat ja epäsuotuisat päivät erivärisillä nastoilla.

Minä vuonna se tapahtui?

Meille on yleensä melko selvää, mikä vuosi on meneillään ja kuinka monta päivää vuodessa on. Roomalaisille tilanne ei ollut yhtä yksinkertainen. Vaikka aikaa voitiinkin ilmoittaa vuosina Rooman perustamisesta, eli *ab urbe condita*, yleensä vuodet määritettiin sen mukaan, kuka oli ollut silloin konsulina. Roomalaisissa historioteoksissa saatetaan ilmoittaa jonkin asian tapahtuneen tämän ja tuon ollessa konsuleina. Jo mainitun romaanihenkilö Trimalchion pidoissa tarjottiin falernumilaista viiniä Opiuksen konsulivuodelta, satavuotiasta viiniä. Konsuliluetteloita oli piirtokirjoituksina, joten periaatteessa niiden avulla muistelija saattoi virkistää muistiaan. Keisarikaudella keisarin saamat erilaiset arvonimet auttoivat täsmentämään ajoitusta. Tavalliselle ihmiselle menneiden vuosien kulku ei aina ollut selvää. Ihminen ei välttämättä tiennyt täsmällistä ikäänsä. Hautapiirtokirjoituksissa aikuisena kuolleiden vainajien ikä – silloin kun se on ilmoitettu – on usein viidellä tai kymmenellä jaollinen luku. Ikä tiedettiin suurin piirtein. Lapsivainajien kohdalla sen sijaan saatetaan joskus mainita vuodet, kuukaudet, päivät ja jopa hetket.

Entä kysymys vuoden pituudesta? Kuten jo mainittiin, roomalaisten vanhin ajanlasku perustui kuunkiertoihin. Kuunkiertoihin perustuvan vuoden pituus jää kuitenkin 354 vuorokauden. Vuosien mittaan kuukalenteri jäi pahasti jälkeen vuodenaikojen vaihtelusta. Vanhimman roomalaisen perinteen mukaan vuosi alkoi maaliskuussa ja kesti kymmenen kuukautta. Joulukuun ja maaliskuun välinen aika muodosti eräänlaisen välitilan. Viljelykauden

ulkopuolinen talviaika oli ikään kuin ”epäaikaa”. Kymmenkuukautiseen vuoteen lisättiin sitten tammi- ja helmikuu, jolloin vuoden pituudeksi tuli 355 päivää. Kuukaudet olivat 29- tai 31-päiväisiä, sillä roomalaiset pitivät parittomia lukuja suotuisampina kuin parillisia. Siitä, koska 12-kuukautinen kalenteri tuli käyttöön, oli vaihtelevia käsityksiä jo antiikin aikana.

Koska kuunkierto perustuva kalenteri ei pysynyt tahdissa vuodenaikojen vaihtelun kanssa, täytyi vanhan ja uuden vuoden väliin toisinaan liittää ylimääräinen kuukausi, eräänlainen karkauskuukausi, josta käytettiin nimitystä *Mercedinus* tai *mensis intercalaris*. Tämä karkausjakso liitettiin joka toinen vuosi helmikuun ja maaliskuun välille. Karkauspäivien määrä vaihteli: papit lisäsivät niitä tarpeen mukaan, jotta juhlat ja uhrit jumalien kunniaksi saataisiin toimitettua oikeaan vuodenaikaan. Myös kreikkalaisilla kaupungeilla oli tapana tasapainottaa kalenteriaan karkauspäivien avulla. Tasausaika kesti vaihtelevasti 23–24 päivää, mutta aina päiviä ei lisätty. Ajanlaskusta vastaavat papit olivat samoja miehiä, jotka johtivat Rooman politiikkaa, ja kalenteri oli myös vallankäytön väline. Saattoi esimerkiksi olla heidän kannaltaan hyödyllistä siirtää vaalien ajankohtaa. Tasavallan ajan loppuun mennessä roomalainen kalenteri olikin sitten melkoisessa kaaoksessa, ja tässä tilanteessa Gaius Julius Caesar ryhtyi sitä uudistamaan.

Caesarin aikaan mennessä roomalainen kalenterivuosi oli jo kolme kuukautta aurinkovuotta edellä. Ollessaan *pontifex maximus* eli ylimpänä *pontifex*-pappina Caesar kutsui Aleksandriasta Roomaan kreikkalaisen tähtitieteilijän Sosigeneen, joka kehitti Roomaan egyptiläisen mallin mukaisen karkauspäiväkalenterin. Caesarin toteuttamassa uudistuksessa lisättiin vuosien 47 ja 46 eKr. väliin niin monta tasoittavaa päivää, että vuodesta 46 eKr. tuli 445 vuorokauden pituinen. Tätä kutsuttiin sittemmin viimeiseksi sekaannuksen vuodeksi. Uusi, juliaaninen kalenteri otettiin käyttöön heti vuonna 45 eKr. Nyt vuodessa oli 365 päivää, ja siihen lisättiin joka neljäs vuosi karkauspäivä. Vanhaan 355-päiväiseen kalenteriin lisättiin 10 päivää, jotka sijoitettiin eri kuukausiin. Kuu-

kausista tuli nyt 30- tai 31-päiväisiä, paitsi helmikuussa 29 päivää. Kun sitten elokuu, entinen *Sextilis*-kuukausi, nimettiin uudelleen Augustuksen mukaan, Rooman senaatti siirsi helmikuusta yhden päivän elokuuhun, koska Augustuksen kuukaudessa ei voinut olla vähemmän päiviä kuin Caesarin kuukaudessa (*Iulius*, heinäkuu). Tästä lähtien helmikuussa on ollut 28 päivää, paitsi karkausvuosina 29 päivää. Aluksi papit erehtyivät lisäämään karkauspäivän joka kolmas vuosi, mutta Augustuksen aikana, vuonna 9 eKr., virhe korjattiin. Juliaaninen kalenteri otettiin vähitellen käyttöön eri puolilla Rooman valtakuntaa, joskin varsinkin kreikankielisissä provinseissa sitä sovellettiin paikallisiin olosuhteisiin tai käytettiin perinteisen kalenterin rinnalla. Nykyisin käytössä oleva gregoriaaninen kalenteri on tarkennettu versio juliaanisesta kalenterista.

Arjen ajankäyttö

Mutta palatkaamme jälleen tuohon tavallisen ihmisen arkeen ja ajankäyttöön. Valo oli siis tärkein tekijä, jonka perusteella ihminen havainnoi ajan kulkua. Hän nousi ylös auringon noustessa ja tarttui töihinsä mahdollisimman pian, sillä valoisa aika tuli käyttää mahdollisimman hyvin hyödyksi. Rooman kaltaisessa suurkaupungissa ihmiset nousivat ylös hyvin varhain. Kotoa lähdettiin pian ylösnousemisen jälkeen: sängyssä vetelehtimistä ja pitkiä aamiaisia ei juuri harastettu. Päivän pääateriakin nautittiin yleensä vasta myöhään iltapäivällä, ja sitä ennen syötiin lähinnä välipaloja. Työt taukosivat pimeän tullen. Normaali työpäivä kesti 7–8 tuntia, talvella kuusi tuntia. Pääosa työstä tehtiin siis aamupäivällä. Sisätiloissa valaistusmahdollisuudet olivat yleensä niin vaatimattomat, että työnteko pimeän tultua oli vaikeaa. Iltapäivällä käytiin usein kylpylässä tai vaikkapa gladiaattorinäytännöissä. Kylpylät saattoivat olla auki myöhäänkin, mistä kertovat esimerkiksi Pompejin kylpylöistä löydetyt lamput. Tavernat ja kapakat avasivat ovensa tavallisesti neljännen hetken aikana ja saattoivat olla auki jopa läpi yön.

Kuunvaiheet ja vuodenaikojen vaihtelu olivat tärkeitä varsinkin maanviljelijöille. Myös

tähtitaivaan tarkkailu auttoi ajankulun hahmottamisessa. Vergiliuskin kehottaa runomuotoisessa maanviljelysoppaassaan talonpoikaa tarkkailemaan tähtiä – ne olivat maanviljelijälle yhtä tärkeitä opastajia kuin merenkulkijoille. Taivaanmerkkien avulla talonpoika löytää rytmin töihinsä:

”Sitä paitsi on meidän yhtä lailla tarkkailtava tähtiä, Karhunvartijaa, Kauriita, loistavaa Käärmettä, kuin niiden, jotka kotimatallaan tuulisten selkien halki käyvät Mustalamerellä ja osteririkkaan Abydoksen salmissa. Kun Vaaka tasaa päivän ja unen tunnit ja jakaa keskeltä maanpiirin yhtä suureen valoisaan ja pimeään osaan, antakaa, miehet, härkien uurastaa ja kylvääkää pelloille ohraa aina kolean keskitälven sateisiin saakka.” (*Vergilius, Georgica* 1, 204–210, suom. Teivas Oksala.)

Edelleen Vergilius kirjoittaa, että

”Tähdistä voimme ennalta lukea oikukkaan sään vaihtelut, elonkorjuun ja kylvön ajat, milloin voi airoilla soutaa meren petollista ulappaa ja laskea vesille varustetut laivat tai kaataa ajallaan metsien honkia. Turhaan emme tähyile taivaanmerkkien nousuja ja laskuja ja tarkkaile vuosien säännöllisyyttä, nelivaiheista kiertoa.” (*Georgica* 1, 252–259, suom. Teivas Oksala.)

Vergilius kertoo myös kuunvaiheiden määränneen toiset päivät töille otollisiksi, toiset taas epäsuotuisiksi. Monet uskoivat kuunvaiheiden vaikutukseen, joskin käsitykset esimerkiksi siitä, oliko täydenkuun aikana vaarallista vai suotuisaa synnyttää, vaihtelivat. Olennaista oli joka tapauksessa havaita, oliko kuun sirppi kasvava vai pienenevä, ja sekä täysikuu että uusikuu olivat erityispäiviä. Vergilius muistuttaa, että

”Mikäli seuraat auringon kiertoa ja kuun vaiheita tarkoin, ei huominen petä sinua milloinkaan eikä kirkas yö lumoa harkakuvitelmilla.” (*Georgica* 1, 424–426, suom. Teivas Oksala.)

Ihmisen sosiaalinen asema vaikutti pitkälti myös hänen ajankäyttöönsä. Roomalaisten aamutoimiin kuuluivat olennaisena osana klienttien aamuiset vierailut patronustensa eli suojelijoidensa tai suosijoidensa luona. Patronuksestaan riippuvaisten miesten täytyi selvittää aamutoimistaan mahdollisimman nopeasti ehtiäkseen patronuksensa luokse – tämän talon luona saattoi olla jo jonoa. Ensimmäisen vuosisadan loppupuolella jKr. vaikuttanut runoilija Martialis kuvaa elävästi yläluokkaisen miehen

päivän kulkua: siinä päivän ensimmäinen ja toinen hetki on varattu klienttien tervehdyskäynneille. Kolmannesta viidenteen hetkeen saakka herrasmies hoiti oikeus- ja liiketoimiaan. Siestä hän piti kuudennen hetken aikana ja vapautui toimistaan seitsemäntenä hetkenä. Sen jälkeen hän kävi kuntoilemassa ja kylpemässä kahdeksannen ja yhdeksännen hetken aikana. Kymmenennen hetken aikaan hän aloitti illastamisen ja kulttuuriharrastukset.

Miten roomalainen sitten osasi mennä oikeaan paikkaan oikeaan aikaan? Tapaamisia ei varmaankaan sovittu minuutin tarkkuudella, vaan joustavasti päivän hetkien mukaan. Saatettiin yleisesti tietää, että tietty kylpylä avautui keskipäivän jälkeen tai että kylpylässä oli naisten vuoro aamupäivällä ja miesten vuoro iltapäivällä ja illalla. Suuret kylpylät saattoivat myös ilmoittaa jollakin äänimerkillä, että kylpylä oli riittävän lämmin asiakkaita varten. Suurimmissa amfiteattereissa oli tapahtumia koko päivän ajan: aamu- ja iltapäivällä sekä alkuillasta erityyppistä ohjelmaa. Aamupäivät oli varattu eläintaisteluille, iltapäivät gladiaattoritaisteluille. Kuolemaantuomitut teloitettiin yleensä keskipäivän aikaan. Teattereissa ja kilpa-ajoradoilla oli periaatteessa näytöksiä vain juhlapäivien yhteydessä, mutta niitä oli keisarikaudella jo niin paljon, että käytännössä näytäntöjä oli mahdollisuus seurata lähes päivittäin.

Ilmeisesti roomalaiset eivät olleet samalla tavoin tuntien orjia kuin me olemme. Tunnin käsitekin vaihteli – tunnit olivat eripituisia eri vuodenaikoina ja eri paikkakunnilla. Aurinko- ja vesikellotkaan eivät olleet luotettavia. Tuntia tai hetkeä pienempiin osiin roomalaiset eivät aikaa jakaneet. Ajankäyttö oli väljempää ja joustavampaa – jopa suurkaupungeissa. Silti 100-luvulla jKr. Rooman valtakunnan itäosissa vaikuttanut unienselittäjä Artemidoros kertoo unienseli-

tysoppaassaan: ”Jos unessa näkee [aurinko- tai vesi]kellon, uni merkitsee liikeasioita, yrityksiä, liikkumista ja toimintasuunnitelmia, sillä ihmisen tehtävät kaiken pitäen silmällä tunteja.” (3, 66a, suom. Kaarle Hirvonen.) Trimalkiolla oli ruokasalissaan kello ja torvensoittaja, jonka ansiosta Trimalkio sai tunnin välein tietää, minkä verran oli elämästään menettänyt. 100-luvulla eKr. kirjoitetussa komediassa jo valiteltiin, että Roomassa oli niin paljon aurinkokelloja, että ne hallitsivat liikaa elämää. Näytelmän henkilö toteaa, että kun hän oli lapsi, vatsa oli hänen ainoa aurinkokellonsa. Se kertoi, koska piti syödä. Kellojen vuoksi hänen piti nähdä nälkää. Vaikka saatammekin romantisoida entisaikojen elämää ajatuksella, että ennen oltiin vähemmän kellon orjia tai elämisen rytmi oli leppoisampi, aikaa ja sen kulumista tarkkailtiin silloinkin. *Tempus fugit* (”Aika lentää”), kuuluu roomalaisen sanonta.

Kirjallisuutta

- Paavo Castrén ja Leena Pietilä-Castrén, *Antiikin sanakirja*, Helsinki 2000.
- Marja-Leena Hänninen ja Maijastina Kahlos (toim.), *Roomalaista arkea ja juhlaa*, Helsinki 2004.
- Mika Kajava, Sari Kivistö, H. K. Riikonen, Erja Salmenkivi ja Raija Sarasti-Wilenius, *Kulttuuri antiikin maailmassa*, Helsinki 2009.
- Arto Kivimäki, *Roomalainen kalenteri*, Hämeenlinna 1998.
- Agnes Kirsopp Michels, *The Calendar of the Roman Republic*, Princeton 1967.
- Heikki Oja, *Aikakirja*, Helsinki 1999.
- Jörg Rüpke, *Kalender und Öffentlichkeit. Die Geschichte der Repräsentation und religiösen Qualifikation von Zeit in Rom*, Berlin & New York 1995.
- G. J. Whitrow, *Ajan historia* (suom. Anto Leikola), Helsinki 1999.

Kirjoittaja on filosofian tohtori. Artikkelin perustuu Tieteen päivillä 12.1.2011 pidettyyn esitelmään.